

Či je jedno viac než štvrtstoročie málo alebo veľa, ak ide o zmenu myslenia v oblasti spoločenskovedného alebo umenovedného výskumu, závisí zrejme od perspektívy, z akej na otázku časového horizontu nazeráme, ale aj od istej trpezlivosti či netrpezlivosti v očakávaní, pokiaľ ide o zmenu, ktorú vnímame ako žiaducu. Počiatky rôznych

„konceptualizácií rodu“ v myslení o najrozličnejších témach siahajú predovšetkým do obdobia 70. a 80. rokov minulého storočia, keď myšlienky formujúce sa v prostredí ženského politického hnutia a ženského feministického občianskeho aktivizmu (najmä v USA, no i v niektorých západoeurópskych krajinách) začali postupne prenikať do aka-

demickej sféry, do sféry vedy a výskumu. Genézu feministických výskumných programov (nielen) v spoločenských a humanitných vedách tu spomínam preto, aby som zdôraznila dôležitú prepojenosť feministického myslenia s feministickým politickým hnutím už v samotných počiatkoch druhej vlny feminizmu. Feministické teoretické koncepcie sa generovali zo skúseností získaných v politických zápasoch žien za odstránenie všetkých foriem ich znevýhodňovania, rozličných foriem sexismu, sexistického zmýšľania a konania (napr. bell hooks vo svojej popularizačnej príručke *Feminizmus do vrečka. O zanietovaných politikách*, ktorá vyšla v ASPEKTE v roku 2003, definuje feminizmus ako „hnutie, ktorého cieľom je skončiť so sexismom, sexistickým vykorisťovaním a útlakom“, 12). Tieto skúsenosti potom reflektovali a inšpirovali sa nimi. Chcem však upozorniť aj na pôsobenie takpovediac opačným smerom, teda pôsobenie feministického myslenia či teórie na ženské hnutie; feministické teoretické koncepcie, ktoré sa rozvinuli v jednotlivých akademických disciplínach, sa explicitne hlásili k svojej „politickosti“, k tomu, že svoj cieľ nedefinujú len v oblasti poznania, ale smerujú k ukončeniu patriarchálneho spoločenského poriadku.

Ako sa však rozvíjalo a rozvíja feministické myslenie v prostredí, pre ktoré je charakteristická neexistencia druhej vlny feministického hnutia, ako je to na Slovensku? Odpovede zrejme môžu byť viaceré a žiadna z nich nebude jednoduchá, formulovateľná v niekoľkých vetách. Kto sa nebojí zložitejších vysvetlení, ponoru do komplexných a neraz aj komplikovaných súvislostí, vhľadu založeného aj na reflektovaní osobnej skúsenosti s feministickým myslením a feministickou praxou, môže siahnúť po monografii Jany Cvikovej o konceptualizácii rodu v myslení o literatúre. Svoju motiváciu a pozicionalitu autorka otvorene formuluje hneď v úvode – pri konštruovaní „jedného z možných príbehov feministickej literárnej vedy“ jej ide o pomenovanie, prehĺbenie, doplnenie, preskupenie a opätovné preskúmanie vlastnej skúsenosti s feministickou

literárnou vedou, o sprostredkovanie svojho premýšľania a prežívania kategórie rodu (11 – 12). Výsledky tohto *premýšľania a prežívania* ponúka čitateľkám a čitateľom v komplexnej a syntetizujúcej podobe, reflektujú rozličné podoby zväzňovania kategórie rodu, približujúc jeho viacznačnosť a mnohotvárnosť, ako i mnohotvárnosť jeho metodologického využitia. Komplexnosť témy feministického literárnovedného výskumu, autorkino úsilie o kritickú reflexiu jeho viacerých časopriestorových kontextov, o zachytenie jeho viacvrstevnatosti nepochybne podmieňujú aj spôsob výkladu – pre ľahko sledovateľný lineárny výklad nedávajú veľmi priestor, skôr podnecujú k potrebným odbočeniam, občasným skratkám či opakovaným návratom. Jej pohyb je skôr špirálovitý, dostáva sa tak k čoraz hlbším a zároveň aj k čoraz širším dimenziám svojho predmetu, odkrýva nové vzťahy medzi jednotlivými kontextami, témami a otázkami, svojimi sondami preniká do plnších významových súvislostí. V nasledujúcich riadkoch sa pokúsim ilustrovať, ako to Jana Cviková robí.

V prvej kapitole sa venuje analýze a výkladu základných východísk a pojmov feministického a rodového výskumu. Pristavím sa nakrátko pri autorkou používanom výraze „feministický a rodový výskum“, takto, so spojkou „a“, ktorá evokuje predstavu, že tu ide o dve odlišné adjektíva, teda že feministický výskum nie je to isté ako rodový výskum. (V tejto súvislosti odporúčam pri čítaní knihy v žiadnom prípade nevynechávať poznámky, ktoré dovysvetľujú a dopovedávajú – nielen – pojmové a terminologické otázky.) Za zdanlivo jednoduchým problémom, ktorý by sa mohol javiť ako čisto terminologický, autorka odhaľuje celý rad historicky sa meniacich, najmä politických súvislostí, ktoré viedli k tomu, že *rodový výskum* sa vnímal ako výskum, ktorého predmetom je rod a rodové vzťahy, pričom samotný pojem *rod* sa interpretoval jednoducho ako synonymum slova *žena*, prípadne slovného spojenia *ženy a muži*. Stráca sa tak ukotvenosť konceptu rodu vo femi-

nistických teóriách a vo feministickej politike, zahŕňa sa jeho feministický obsah. Takýto *rodový výskum* je teda možné robiť bez feministickej zaangažovanosti. Dôvody odčleňovania sa *rodu* od feminizmu nachádza v istých špecifikách akademického feminizmu či feministického akademizmu, ktoré súvisia s etablovaním sa rodových štúdií ako študijného odboru. Ako uvádza Cviková na inom mieste (konkrétne v štúdiu *Niektoré feministické východiská skúmania literatúry a časopis Aspekt*, 2015) rodové štúdiá sa nezriedka prezentujú „ako akási vyššia, dokonalejšia fáza feministickej teórie, ktorá feministické myslenie prekonala tým, že sa oddelila od politických východísk hnutí“. Nechcem v tejto veci s autorkou polemizovať, predstava, podľa ktorej rodová perspektíva (rodový výskum) vyznieva akosi neutrálnejšie než perspektíva feministická, nie je zriedkavá v akademickom prostredí, prinajmenšom v tom našom, slovenskom. Zároveň sa však domnievam, že toto (dúfam ale, že nie úplné a nie definitívne) odčlenenie sa *rodu* od feminizmu či feminizmov súvisí aj s jeho prisvojením si istým politickým diskurzom, mám na mysli ten „oficiálny“, ktorý sa rozvinul v európskych politikách rodovej rovnosti a uplatňovania rodového hľadiska a stal sa súčasťou európskeho newspeaku a mainstreamu, a tým akoby začal žiť vlastným životom. Preto považujem za mimoriadne dôležité Cvikovej viackrát opakované upozornenia na prepojenosť *rodového a feministického*, či už v politikách alebo vo výskume, a čo je ešte významnejšie, autorka naň nielen upozorňuje, ale ho priamo vo svojom texte predvádza, resp. názorne ukazuje. (Na nebezpečenstvá predstavy rozšírenej v českom akademickom prostredí, podľa ktorej je rodová perspektíva neutrálnejšia než feministická, a preto sa pre mnohých javí v akademickom prostredí prijateľnejšia, upriamuje pozornosť napríklad aj česká sociologička a filozofka Hana Havelková v diskusii *Feminismus v akademii: aktivismus v akademii – angažovanost feministického výzkumu – témata – jazyk rovných příležitostí. Část II. Je, nebo není feministický přístup k vědeckému*

bádání specifický ve vztahu k angažovanosti/aktivismu, 2008).

Svoj výklad východísk a pojmov rodových teórií a feminizmov, rodového a feministického výskumu Cviková kontextualizuje detailným priblížením tých spoločenských a politických procesov, najmä protestných, antiautoritatívnych sociálnych hnutí, ktoré rámcovali objavenie sa druhej vlny feministického hnutia v USA a západnej Európe, osobitne v krajinách hovoriacich po nemecky, na ktoré sa primárne orientuje, ako aj v domacom sprvu česko-slovenskom priestore. Zároveň objasňuje, ako sa mnohotvárnosť a diferencovanosť feministického myslenia sprítomnila už začiatkom 90. rokov, o čom svedčí v poradí 3. číslo feministického kultúrneho časopisu *Aspekt* z roku 1994 s príznačným názvom *Feminizmy*. Podobne si všíma aj „diferenciačné a (seba)kritické“ polemiky (39), sprevádzajúce úsilie o využitie kategórie rodu v rozličných oblastiach myslenia a o rozvíjanie feministických teórií, najmä o využitie ich metodologického potenciálu.

Genézu a súčasný stav rodového a feministického literárnovedného výskumu sleduje autorka vo viacerých rovinách, a to v súlade s vymedzením obsahu termínu literárna veda, pod ktorý zaraďuje tak literárnu teóriu, ako aj literárnu kritiku a históriu. Počiatky feministickej reflexie literatúry a feministickej literárnej vedy usúvzťažňuje s nástupom druhej vlny feminizmu, najmä v angloamerickom prostredí, pričom dôraz kladie na preukázanie spätosti hnutia a teórie. Vo svojej analýze vývinu situácie literatúry/literárnej vedy a feminizmov v nemecky hovoriacich krajinách od 80. rokov minulého storočia – situácie, ktorú opisuje ako situáciu recepcie v časovom posune a „dobiehania“ v americkom akademickom prostredí už etablovaných rodových teórií – si autorka všíma spleť a neraz aj divergentné línie polemík, ktoré sa viedli (aj) ohľadom základných teoretických prístupov ku kategórii rodu, pohlavia a túžby a pohlavnorodového systému; teda polemík, ktoré sprevádzali proces vedúci k „rodovému obratu“ v (nemecky písanej) literárnej vede. Totiž práve tieto zák-

ladné teoretické prístupy podmieňujú aj taký spôsob uchopenia rodu, ktorý „umožňuje pomenovať ako kultúrne konštrukty niektoré momenty literatúry, ktoré sa na prvý pohľad javia ako náhodné a podmienené individuálnou biografiou“ (99). Čitateľka a čitateľ tak majú možnosť oboznámiť sa s koncepciami v domácom prostredí menej známych feministických teoretičiek a literárnych vedkýň, ako je Elaine Showalter z amerického či Inge Stephan a Sigrid Weigel z nemecky hovoriaceho prostredia. Cviková zároveň podrobne mapuje proces prenikania a postupnej domestifikácie feministických prístupov do (česko)slovenského literárneho a literárnovedného priestoru, nachádza zaujímavé paralely medzi nemeckou skúsenosťou s recepciou feministických teórií z amerického prostredia a situáciou na Slovensku po roku 1989 (95). Jej rozprávanie pritom nie je opisom nezainteresovanej pozorovateľky zvonka, ale autentickým hlasom jednej z iniciátoriek a aktívnych účastníčok tohoto procesu, čo ho robí obzvlášť pôsobivým.

Spôsoby využitia kategórie rodu ako analytického nástroja v literárnej historiografii približuje autorka na pozadí koncepcie rodu feministickej historičky Joan W. Scott, akcentujúcej mocenský charakter rodových vzťahov. (Slovenský preklad jej štúdie pod názvom *Rod: užitočná kategória historickej analýzy* vyšiel v roku 2006 v preklade L. Hábovej v publikácii ASPEKTU *Histórie žien*, eds. Jana Cviková, Jana Juráňová, Ľubica Kobová.) Jej rozbor rozličných prístupov, ktoré sa rozvinuli v rámci kategóriou rodu poznačenej literárnej historiografie a ktoré sleduje najmä v nemeckom jazykovom priestore (chápanie ženskej literatúry a literatúry písanej ženami, vpisovanie žien do literárnej histórie, rozkrývanie mocenských vzťahov v literárnom kánone), poskytuje dostatočne komplexný a informačne nasýtený obraz o zložitých diferenciačných procesoch v rámci skúmanej oblasti a presvedčivo dokumentuje mnohorakosť spôsobov, akými je rod užitočnou kategóriou literárnohistorickej analýzy. Pre autorkin prístup je príznačné neustále pripomínanie dôležitosti starostlivého zvažovania

pojmových, konceptuálnych otázok (napr. pri vymedzovaní pojmu ženská literatúra ako diskurzívna udalosť), ako aj prekračovanie hraníc – disciplinárnych, geografických i časových, čiastočne aj metodologických, načrtávanie konvergentných i divergentných línií v analyzovanej oblasti. Z terénu literárnej historiografie podniká početné exkurzie do iných (teoretických, disciplinárnych, metodologických) priestorov, aby nimi inšpirovaná formovala vlastný originálny literárnovedný výskum, ktorý tvorí obsah záverečnej kapitoly monografie. Jej „rodové sondy“ do *Encyklopédie spisovateľov sveta* (1987), správdzané početnými „trampotami“, možno čítať ako presvedčivý dôkaz o transformatívnej sile kategórie rodu v myslení o literatúre. V textoch encyklopedických hesiel o troch spisovateľkách – Christe Wolf, Mary Wollstonecraft a Virginii Woolf – sa vďaka jej analytickému ponoru odkrývajú rozličné roviny významu, nanovo sa zväzňujú explicitné aj zastreté rodové konotácie, „zamlčania a trhliny“, ktoré sa pod autorkiným teoreticky fundovaným drobnohľadom ďalej vetvia v priestore a čase.

Nepochybné, monografiu J. Cvikovej možno čítať nielen ako syntetizujúci, informačne mimoriadne bohatý pohľad na vývoj a súčasnú situáciu feministickej literárnej vedy, ale aj ako ukážkový príklad metodologického využitia kategórie rodu, ako príklad feministického výskumu. Adjektívum rodový (výskum) sa stáva synonymom adjektíva feministický v prípade, ak rod nie je len predmetom, ale aj analytickým nástrojom skúmania, teda takou optikou nahliadania na skúmaný problém, v rámci ktorej sa odhaľujú aspekty moci. Rodový výskum je preto výskumom, ktorý je „poučený“ feministickou teóriou a ktorého cieľom je eliminovať asymetriu moci.

Nedá mi na tomto mieste nepripomenúť základné charakteristiky feministického výskumu, ako ich sformulovala feministická filozofka Sandra Harding vo svojej priekopníckej práci *Feminism and Metodology* z roku 1987. Zdôrazňuje, že východiskom feministického výskumu je skúsenosť žien,

s ktorou je spätý istý sociálny, ale aj vedecký, teoretický problém – z uvedeného hľadiska sa potom takéto skúsenosti stávajú predmetom a východiskom skúmania. Práve reflexia vlastnej skúsenosti sa stala pre mnohé teoretičky hlavným podnetom na konštituovanie feministického výskumu v najrozličnejších oblastiach vedeckého poznania. Za ďalší dôležitý znak feministického výskumu považuje S. Harding skutočnosť, že jeho cieľom je a má byť formulovať teórie, ktoré podporujú ženy; inými slovami, je to výskum, čo sleduje záujmy žien. Nemenej dôležitá je však aj tretia črta, ktorá spočíva v odmietnutí tradičnej dichotómie subjektu a objektu skúmania a s ňou spojeného ideálu objektivity ako nezainteresovanosti; vo feministickom výskume, podľa názoru uvedenej autorky, je výskumníčka umiestnená do toho istého priestoru, v ktorom sa nachádza aj predmet výskumu. Ide tu o akúsi hodnotovú, postojovú „vtiahnutosť“ výskumníčky do prob-

lematiky, ktorá je predmetom bádania, o jej zainteresovanosť na probléme. V monografii J. Cvikovej sú všetky tieto črty neprehliadnuteľné, podobne ako je neprehliadnuteľný transformatívny potenciál jej analýz feministického literárnovedného výskumu a sond do literárnej histórie pre slovenskú literárnu vedu a pre „spôsob, akým literárnovedný výskum kladie otázky sebe aj literárnym textom a ich literárnym a mimoliterárnym kontextom“ (9). Spolu s autorkou verím, že práca prispeje k sprostredkovaniu doterajších výsledkov mnohotvárnej feministickej literárnej vedy a jej kľúčových pojmov rod a queer na Slovensku. Verím však aj v to, že monografia Jany Cvikovej *Ku konceptualizácii rodu v myslení o literatúre* umožní, aby konštatovanie autorky, podľa ktorého rodová perspektíva nie je *dnes* na Slovensku zohľadňovanou súčasťou uvažovania o človeku, spoločnosti a kultúre, už *zajtra* neplatilo.

MARIANA SZAPUOVÁ